Тарас Шевченко

КОБЗАР

ВИБРАНІ ТВОРИ

РЕҐЕНСБУРҐ, 1945

СЕРІЯ «УКРАЇНСЬКА КЛЯСИКА»

Т. Г. ШЕВЧЕНКО

КОБЗАР

(ВИБРАНІ ПОЕЗІЇ)

до 85-ліття зо дня смерти Т. Г. Шевченка і до століття зо дня написання «Заповіту»

Регенсбург 1946

Тексти творів Т. Шевченка передруковано
з книжки: Шевченко—Кобзар.

Видання 4. Київ «Книгоспілка» 1929.

Видання Спілки »Українське Мистецтво«,
кооператива з обмеж. порукою в Регенсбурзі.

Permitted by authority of Military Government

Satz und Druck:
Friedrich Pustet, Graphischer Großbetrieb, Regensburg

...Возвеличу
Малих отих рабів німих!
Я на сторожі коло їх
Поставлю слово!..

(«Подражаніє XI псалму»)

* *
*

Не вмирає душа наша,
Не вмирає воля,
І неситий не виоре
На дні моря поля,
Не скує душі живої
І слова живого,
Не понесе слави Бога,
Великого Бога.

(«Кавказ»)

* *
*

А всім нам вкупі на землі
Єдиномисліє подай
І братолюбіє пошли!

(«Молитви»)

Т. Г. ШЕВЧЕНКО

Геніяльний поет українського народу Т. Г. Шевченко народився 25. II (9. III) 1814 року в с. Моринцях, Звенигородського повіту на Київщині в убогій хаті селянина-кріпака. Тяжкий життьовий шлях довелося пройти Шевченкові, поки він став відомим поетом. Дев'ятилітньою дитиною залишився він без рідної матері, а через два роки помер і батько, знесилений тяжкою панщиною. Багато знущань і поневірянь довелося зазнати малому Тарасові від злої мачухи. Дитинство і юнацькі роки прожив Шевченко у наймах у чужих людей: був він наймитом у дяка, панським чередником, попихачем у кухаря, а пізніше козачком-слугою у пана. Куди їхав пан, туди мусів їхати і Тарас. А тому довелося Шевченкові вже на 16 році свого життя покинути Україну і помандрувати разом із паном на чужину. Помітивши у Шевченка великі здібності до малювання, пан віддав його в науку до маляра. Спочатку Шевченко вчився у Вільні, потім у Варшаві у відомого майстра-маляра Лямпі.

Незабаром пан переїхав до Петербургу, і Тарас разом із панською челяддю примушений був іти пішки з Варшави до Петербургу.

У Петербурзі Шевченко опинився у звичайного маляра-ремісника, який заставляв його розмальовувати мости та паркани.

У вільний від роботи час в ясні літні білі ночі Шевченко часто ходив до Літнього Саду і змальовував там з натури чудові статуї. Одного разу він зустрівся тут з художником Сошенком. Завдяки Сошенкові Шевченко познайомився з видатними діячами української і російської літератури та мистецтва — з Гребінкою, Жуковським і Брюлловим. Ці люди, високо цінуючи великий талант Шевченка, викупили його з кріпацтва. Це було 22. IV. 1838 р.

З надзвичайною енергією і величезним захопленням узявся Шевченко до науки. В Петербурзькій Академії мистецтв Шевченко був одним із найкращих учнів. За свої високоталановиті малярські праці він дістав декілька нагород.

Але незрівняно більшу цінність і більше значіння мала поетична діяльність Шевченка, яку він розпочав ще до 1838 року. Перша збірка поезій Шевченка п. н. «Кобзар» вийшла в світ 1840 р. Не можна описати те надзвичайно сильне враження, яке зробив «Кобзар» на земля-

ків. Скінчивши Академію і діставши диплом вільного художника, Шевченко після довгої розлуки з рідним краєм влітку 1843 року поїхав на Україну.

В наступні два роки Шевченко також подорожував по Україні, зарисовуючи на замовлення Археографічної Комісії старовинні пам'ятки історичного минулого України. Ці три літа — 1843—1845 рр. — мали велике значіння в розвитку творчости Т. Шевченка. За ці три літа Шевченко написав найсильніші і найкращі свої твори. «Сон», «Кавказ», «Посланіє», «Великий Льох», «Єретик», «Наймичка» — це ті вершини, яких досягла могутня Шевченкова поезія за ці роки.

Сто літ тому на Різдво 1845 року (за старим стилем) написав Шевченко свій найславніший твір — «Заповіт», що став для нас нашим національним гімном, що показав нам єдино вірний шлях до визволення України — шлях збройної боротьби за Волю України, шлях, який неминуче приведе нас до перемоги.

Року 1847 за участь у таємному «Кирило-Методієвському Братстві» та за написання революційних віршів, спрямованих проти російської царської деспотії та проти жахливого соціяльного ладу — кріпацтва — Шевченко був заарешто-

ваний. 10 років пробув він у неволі, спочатку в Оренбурзі, а пізніше в Новопетровському форті — на березі далекого Каспійського моря. Тяжка «салдацька» муштра, пильний догляд, а найгірше — заборона писати і малювати — створили неможливі умовини для поета і художника. Та не зважаючи на суворі заборони царя, Шевченко таємно продовжував писати свої поезії, повні почуття великої любови до страдниці України, повні глибокої туги за Рідним Краєм.

Але ці тяжкі роки не зломили величнього гордого духу Шевченка. «Караюсь, мучусь, але не каюсь» — писав Шевченко у своєму Щоденнику.

Року 1857 Шевченко здобув волю, та тяжке заслання зломило його здоров'я. Останні роки свого життя прожив Шевченко у Петербурзі, і тільки зрідка він мав можливість на короткий час їздити на Україну. У своїх поетичних творах останнього періоду творчости, Шевченко залишився таким же, як і в найкращі роки свого життя. З надзвичайною силою свого великого таланту, Шевченко виступав з гнівним палким протестом проти московського самодержавія, проти національного і соціяльного гніту. Він закликав до боротьби за визволення поневоленого українського народу, він вірив у перемогу Правди, у неминучу перемогу нашої Національної ідеї.

26. II (10. III) 1861 року, після довгої недуги, помер геніяльний Поет, Пророк і Борець за Волю України Великий Шевченко. Але ніколи не вмре його могутня поезія, вона вічно житиме в серцях нашого народу, вона вічно будитиме в нас найсвятіші, найблагородніші почуття любови до Рідного Краю, поетичне Слово Великого Кобзаря вічно стоятиме на сторожі національних інтересів Українського Народу. Першу частину Великого «Заповіту» Шевченка наші земляки з честю виконали — згідно з волею поета його поховали «серед степу широкого — на Вкраїні милій», на високій Каневській горі, звідки видно «і Дніпро, і кручі», звідки «чути, як реве ревучий».

ЗАПОВІТ[1])

Як умру, то поховайте
Мене на могилі,
Серед степу широкого,
На Вкраїні милій.

ІЦоб лани широкополі,
І Дніпро, і кручі
Було видно, було чути,
Як реве ревучий.

Як понесе з України
У синеє море
Кров ворожу... отоді я
І лани, і гори —
Все покину і полину
До самого Бога
Молитися. А до того —
Я не знаю Бога.

Поховайте та вставайте,
Кайдани порвіте

І вражою злою кров'ю
Волю окропіте.

І мене в сім'ї великій,
В сім'ї вольній, новій,
Не забудьте пом'янути
Незлим тихим словом.

25. XII. 1845.

I.

Світе тихий, краю милий,
Моя Україно!..

* *

*

Думи мої, думи мої,
Лихо мені з вами!
Нащо стали на папері
Сумними рядами?
Чом вас вітер не розвіяв
В степу, як пилину?
Чом вас лихо не приспало,
Як свою дитину?..
Бо вас лихо на світ на сміх породило,
Поливали сльози — чом не затопили?
Не винесли в море, не розмили в полі?
Не питали б люди, що в мене болить,
Не питали б, защо проклинаю долю,
Чого нужу світом... «Нічого робить!» —
Не сказали б на сміх...
Квіти мої, діти!
Нащо вас кохав я, нащо доглядав?
Чи заплаче серце одно на всім світі,
Як я з вами плакав? Може, і вгадав.

Може найдеться дівоче
Серце, карі очі,
Що заплачуть на ці думи, -
Я більше не хочу...
Одну сльозу з очей карих,
І — пан над панами!

Думи мої, думи мої,
Лихо мені з вами!

— о —

За карії оченята
За чорнії брови
Серце рвалося, сміялось,
Виливало мову;
Виливало, як уміло,
За темнії ночі,
За вишневий сад зелений,
За ласки дівочі.
За степи та за могили,
Що на Україні,
Серце мліло, не хотіло
Співать на чужині.
Не хотілось в снігу, в лісі
Козацьку громаду
З булавами, з бунчуками
Збирать на пораду...
Нехай душі козацькії
В Україні витають —

Там широко, там весело
Од краю до краю... —
Як та воля, що минулась,
Дніпр широкий — море,
Степ і степ, ревуть пороги,
І могили — гори.
Там родилась, гарцювала
Козацькая воля,
Там шляхтою, татарами
Засівала поле;
Засівала трупом поле,
Поки не остило...

Лягла спочить... А тим часом
Виросла могила,
А над нею орел чорний[2])
Сторожем літає,
А про неї добрим людям
Кобзарі співають.

Все співають, як діялось,
Сліпі небораки,
Бо дотепні. А я... а я
Тільки вмію плакать,
Тільки сльози за Украйну,
А слова — немає...
А за лихо — та цур йому!
Хто його не знає?!
А надто той, що дивиться

На людей душою —
Пекло йому на сім світі,
А на тім...
Журбою
Не накличу собі долі
Коли так не маю...
Нехай злидні живуть три дні,
Я їх заховаю,
Заховаю змію люту
Коло свого серця,
Щоб вороги не бачили,
Як лихо сміється...
Нехай думка, як той ворон,
Літає та кряче,
А серденько соловейком
Щебече та плаче
Нишком — люди не побачать,
То й не засміються...
Не втирайте ж мої сльози —
Нехай собі ллються,
Чуже поле поливають
Щодня і щоночі,
Поки попи не засиплють
Чужим піском очі...
Отаке то! А що робить?
Журба не поможе.

Хто ж сироті завидує,
Карай того, Боже!

— о —

Думи мої, думи мої,
Квіти мої, діти!
Виростав вас, доглядав вас, —
Де ж мені вас діти?
В Україну ідіть, діти,
В нашу Україну,
Попідтинню, сиротами,
А я — тут загину.
Там найдете щире серце
І слово ласкаве,
Там найдете щиру правду,
А ще, може, й славу...
Привітай же, моя ненько!
Моя Україно!
Моїх діток нерозумних,
Як свою дитину!

Петербург (1839)

РОЗРИТА МОГИЛА

Світе тихий, краю милий,
Моя Україно!
За що тебе сплюндровано,
За що, мамо, гинеш?

Чи ти рано до схід сонця
Богу не молилась?
Чи ти діточок непевних
Звичаю не вчила?
— «Молилася, турбувалась,
День і ніч не спала,
Малих діток виглядала,
Звичаю навчала.
Виростали мої квіти,
Мої добрі діти, —
Панувала і я колись
На широкім світі.
Панувала... Ой, Богдане[3]),
Нерозумний сину!
Подивись тепер на матір,
На свою Вкраїну,
ІЦо, колишучи, співала
Про свою недолю,
ІЦо, співаючи, ридала,
Виглядала волю.
Ой, Богдане, Богданочку!
Якби була знала, —
У колисці б придушила,
Під серцем приспала!
Степи мої запродані
Жидові, німоті,
Сини мої на чужині,

На чужій роботі;
Дніпро, брат мій, висихає,
Мене покидає,
І могили мої милі
Москаль розриває...
Нехай риє, розкопує, —
Не своє шукає...
А тим часом перевертні
Нехай підростають
Та поможуть москалеві
Господарювати
Та з матері полатану
Сорочку знімати!
Помагайте ж, недолюдки,
Матір катувати!»

Начетверо розкопана
Розрита могила...
Чого вони там шукали?
ІЦо там схоронили
Старі батьки?
Ех, якби то...
Якби то знайти те,
ІЦо там схоронили,
Не плакали б діти,
Мати б не журилась...

9. X. 1843
Березень

ЧИГИРИН[4])

М. С. Щепкину[5])

Чигрине, Чигрине!
Все на світі гине,
І святая твоя слава,
Як пилина лине
За вітрами холодними,
В хмарі пропадає;
Над землею летять літа,
Дніпро висихає;
Розсипаються могили,
Високі могили,
Твоя слава... І про тебе
Старче малосилий,
Ніхто й слова не промовить,
Ніхто й не покаже,
Де ти стояв. Чого стояв?
І на сміх не скаже!
Защо ж боролись ми з ляхами?
Защо ми різались з ордами?
Защо скородили списами
Московські ребра? Засівали
І рудою поливали
І шаблями скородили.
Що ж на ниві уродилось?!
Уродила рута... рута...
Волі нашої отрута.

А я юродивий, на твоїх руїнах
Марно сльози трачу. Заснула Вкраїна,
Бур'яном укрилась, цвіллю зацвіла.
В калюжі, в болоті серце прогноїла
І в дупло холодне гадюк напустила,
А дітям надію в степу оддала,
А надію
Вітер по полю розвіяв,
Хвиля морем рознесла.
Нехай же вітер все розносить
На неокраянім крилі!
Нехай же серце плаче, просить
Святої правди на землі!
Чигрине, Чигрине!
Мій друже єдиний!
Проспав єси степи, ліси
І всю Україну;
Спи ж, повитий жидовою,
Поки сонце встане,
Поки тії недолітки
Підростуть гетьмани!
Помолившись, і я б заснув...
Так думи прокляті
Рвуться душу запалити,
Серце розірвати.
Не рвіть, думи, не паліте!
Може, верну знову

Мою правду безталанну,
Моє тихе слово.
Може, викую я з його
До старого плуга
Новий леміш і чересло;
І в тяжкі упруги
Може зорю переліг той,
А на перелозі...
Я посію мої сльози, —
Мої щирі сльози.
Може, зійдуть і виростуть
Ножі обоюдні,
Розпанахають погане,
Гниле серце, трудне,
І вицідять сукровату,
І наллють живої
Козацької тії крови,
Чистої, святої!!!
Може... може... а між тими,
Між ножами — рута
І барвінок розів'ється,
І слово забуте,
Моє слово тихосумне,
Богобоязливе
Згадається — і дівоче
Серце боязливе
Стрепенеться, як рибонька,

І мене згадає...
Слово моє, сльози мої, —
Раю ти мій, раю!
Спи, Чигрине! Нехай гинуть
У ворога діти!
Спи, гетьмане, поки встане
Правда на сім світі.

Москва. 1844. 19. II.

ДО ОСНОВ'ЯНЕНКА[6])

(Уривок)

Б'ють пороги; місяць сходить,
Як і перше сходив...
Нема Січі, пропав і той,
Хто всім верховодив.
Нема Січі! Очерети
У Дніпра питають:
«Де то наші діти ділись?
Де вони гуляють?»
Чайка скиглить літаючи,
Мов за дітьми плаче;
Сонце гріє, вітер віє
На степу козачім.

На тім степу скрізь могили
Стоять та сумують;

Питаються у буйного:
«Де наші панують?
Де панують, бенкетують?
Де ви забарились?
Вернітеся! Дивітеся:
Жита похилились,
Де паслися ваші коні,
Де тирса шуміла,
Де кров ляха, татарина
Морем червоніла.
Вернітеся!..»
— «Не вернуться!» —
Загуло, сказало
Сине море. — «Не вернуться,
Навіки пропали!»
Правда, море, правда, синє:
Така їхня доля!
Не вернуться сподівані,
Не вернеться воля,
Не вернуться запорожці,
Не встануть гетьмани,
Не покриють Україну
Червоні жупани, —
Обідрана, сиротою
Понад Дніпром плаче:
Тяжко, важко сиротині,
А ніхто не бачить,

Тільки ворог, що сміється.
Смійся, лютий враже!
Та не дуже, бо все гине, —
Слава не поляже;
Не поляже, а розкаже,
Що діялось в світі,
Чия правда, чия кривда,
І чиї ми діти.
Наша дума, наша пісня
Не вмре, не загине;
От де, люди, наша слава,
Слава України!
Без золота, без каменю,
Без хитрої мови,
А голосна та правдива,
Як Господа слово...
. . . . . .

Петербург. (1839)

II.

Встане Україна...

І МЕРТВИМ І ЖИВИМ І НЕНАРОЖДЕННИМ ЗЕМЛЯКАМ МОЇМ В УКРАЇНІ І НЕ В УКРАЇНІ МОЄ ДРУЖНЄЄ ПОСЛАНІЄ

«Аще кто речет, яко люблю Бога, а брата своего ненавидит, ложь есть...»

Соборн. посл. первоє апостола Іоанна, гл. IV, ст. 20.

І смеркає, і світає,
День Божий минає,
І знову люд потомлений,
І все спочиває.
Тільки я, мов окаянний,
І день і ніч плачу
На розпуттях велелюдних, —
І ніхто не бачить,
І не бачить, і не знає;
Оглухли, не чують,
Кайданами міняються,
Правдою торгують,
І Господа зневажають, —

Людей запрягають
В тяжкі ярма; орють лихо,
Лихом засівають...
А що вродить? Побачите,
Які будуть жнива!

Схаменіться, недолюдки,
Діти юродиві!
Подивіться на рай тихий,
На свою країну;
Полюбіте щирим серцем
Велику руїну!
Розкуйтеся, братайтеся!
У чужому краю
Не шукайте, не питайте
Того, що немає
І на небі, а не тільки
На чужому полі...
В своїй хаті — своя правда,
І сила, і воля!

Нема на світі України,
Немає другого Дніпра;
А ви претеся на чужину
Шукати доброго добра,
Добра святого. Волі! Волі!
Братерства братнього...

Найшли,
Несли, несли з чужого поля,
І в Україну принесли
Великих слів велику силу,
Та й більш нічого... Кричите,
Що Бог создав вас не на те,
Щоб ви неправді поклонились!
І хилитесь, як і хилились!
І знову шкуру дерете
З братів незрящих, гречкосіїв,
І сонця правди дозрівать
В німецькі землі, не чужії
Претеся знову!.. Якби взять
І всю мізерію з собою,
Дідами крадене добро,
Тоді оставсь би сиротою
З святими горами Дніпро!

Ох, якби те сталось, щоб ви не вертались,
Щоб там і здихали, де ви поросли!
Не плакали б діти, мати б не ридала,
Не чули б у Бога вашої хули;
І сонце не гріло б смердячого гною
На чистій, широкій, на вольній землі;
І люди б не знали, що ви за орли,
І не покивали б на вас головою...

Схаменіться! Будьте люди,
Бо лихо вам буде;

Розкуються незабаром
Заковані люди;
Настане суд, заговорять
І Дніпро, і гори!
І потече сторіками
Кров у сине море
Дітей ваших... І не буде
Кому помагати:
Одцурається брат брата
І дитини мати;
І дим хмарою заступить
Сонце перед вами,
І навіки прокленетесь
Своїми синами!
Умийтеся! Образ Божий
Багном не скверніте!
Не дуріте дітей ваших,
ІЦо вони на світі
На те тільки, щоб панувать...
Бо невчене око
Загляне їм в саму душу
Глибоко, глибоко!
Дознаються небожата,
Чия на вас шкура,
Та й засудять, — і премудрих
Немудрі одурять.

Якби вчились так, як треба,
То й мудрость би була своя;
А то залізете на небо:
«І ми — не ми, і я — не я![7])
І все те бачив, і все знаю:
Нема ні пекла, ані раю,
Немає й Бога, тільки я!
Та куций німець узлуватий,
А більш нікого...» — «Добре, брате!
Що ж ти такеє?»
«Нехай скаже
Німець. Ми не знаем!»
Отак то ви навчаєтесь
У чужому краю!
Німець скаже: «Ви моголи».
«Моголи! Моголи!
Золотого Тамерлана[8])
Онучата голі!»
Німець скаже: «Ви слав'яне».
«Слав'яни! Слав'яни!
Славних прадідів великих
Правнуки погані!»
І Коллара[9]) читаєте
З усієї сили,
І Шафарика[10]), і Ганка[11]),
І в слав'янофіли[12])
Так і претесь... І всі мови

Слав'янського люду, —
Всі знаєте, а своєї
Дась-бі! — «Колись будем
І по-свойому глаголать,
Як німець покаже,
А до того й історію
Нашу нам розкаже,
Отоді ми заходимось!»

Добре заходились
По німецькому показу
І заговорили
Так, що й німець не второпа,
Учитель великий,
А не те, щоб прості люди.
А гвалту! а крику!
«І гармонія, і сила,
Музика, та й годі!
А історія? Поема
Вольного народу!
ІЦо ті римляни убогі!
Чорт-зна що — не Брути![13])
У нас Брути і Коклеси[14])
Славні, незабуті!..
У нас воля виростала,
Дніпром умивалась,
У голови гори слала,

Степом укривалась!»
Кров'ю вона умивалась,
А спала на купах,
На козацьких вольних трупах,
Окрадених трупах!..
Подивіться лишень добре,
Прочитайте знову
Тую славу, та читайте
Од слова до слова;
Не минайте ані титли[15]),
Ніже тії коми,
Все розберіть... та й спитайте
Тоді себе: що ми?
Чиї сини? Яких батьків?
Ким, за що закуті!..
То й побачите, що ось що
Ваші славні Брути:

Раби, підніжки, грязь Москви,
Варшавське сміття ваші пани
Ясновельможнії гетьмани!
Чого ж ви чванитеся, — ви
Сини сердешної Украйни?
Що добре ходите в ярмі,
Ще лучше, як батьки ходили?!
Не чваньтесь: з вас деруть ремінь,
А з їх, бувало, й лій топили!

Може чванитесь, що братство[16])

Віру заступило?
ІЦо Синопом, Трапезунтом[17])
Галушки варило?
Правда, правда: наїдались
А вам тепер вадить
І на Січі мудрий німець[18])
Картопельку садить;
А ви її купуєте,
Істе на здоров'я,
Та славите Запорожжя.
А чиєю кров'ю
Ота земля напоєна,
ІЦо картопля родить?
Вам байдуже, — аби добра
Була для городу!
А чванитесь, що ми Польщу
Колись завалили!..
Правда ваша: Польща впала,
Та й вас роздавила!

Так от як кров свою лили
Батьки за Москву і Варшаву,
І вам, синам, передали
Свої кайдани, свою славу!

Доборолась Україна
До самого краю:
Гірше ляха свої діти
Її розпинають;

Замість пива — праведную
Кров із ребер точать, —
Просвітити, кажуть, хочуть
Материні очі
Современними огнями,
Повести за віком,
За німцями недоріку,
Сліпую каліку.
Добре! Ведіть, показуйте!
Нехай стара мати
Навчається, як дітей тих
Нових доглядати!
Показуйте!.. За науку —
Не турбуйтесь! — Буде
Материна добра плата:
Розпадеться луда
На очах ваших неситих;
Побачите славу,
Живу славу дідів своїх
І батьків лукавих!
Не дуріте самі себе!

Учітеся, брати мої,
Думайте, читайте,
І чужому научайтесь, —
Й свого не цурайтесь,
Бо хто матір забуває,

Того Бог карає,
Того діти цураються,
В хату не пускають,
Чужі люди проганяють,
І немає злому,
На всій землі безконечній
Веселого дому.
Я ридаю, як згадаю
Діла незабуті
Дідів наших: тяжкі діла!
Якби їх забути,
Я оддав би веселого
Віку половину...
Отака то наша слава,
Слава України!..

Отак і ви прочитайте,
Щоб не сонним снились
Всі неправди, щоб розкрились
Високі могили
Перед вашими очима,
Щоб ви розпитали
Мучеників: кого, коли,
За що розпинали?..
Обніміте ж, брати мої,
Найменшого брата, —
Нехай мати усміхнеться,

Заплакана мати!
Благословить дітей своїх
Твердими руками,
І діточок поцілує
Вольними устами!
І забудеться срамотня
Давняя година,
І оживе добра слава,
Слава України,
І світ ясний, невечірній
Новий засіяє...
Обніміться ж, брати мої,
Молю вас, благаю!

В'юнища. 14. XII. 1845.

СУБОТІВ

Стоїть в селі Суботові
На горі високій
Домовина України —
Широка, глибока.
Ото церков Богданова.
Там то він молився,
Щоб москаль добром і лихом
З козаком ділився.
Мир душі твоїй, Богдане!
Не так воно сталось:

Москалики, що заздріли,
То все очухрали.
Могили вже розривають,
Та грошей шукають;
Льохи твої розкопують
Та тебе ж і лають,
ІЦо й за труди не находять.
Отак то, Богдане!
Занапастив єси вбогу
Сироту Украйну!
За те ж тобі така дяка...
Церков - домовину
Нема кому полагодить!
На тій Україні,
На тій самій, що з тобою
Ляха задавила, —
Байстрюки Екатерини
Сараною сіли.

Отаке то, Зіновію,[19])
Олексіїв[20]) друже!
Ти все оддав приятелям,
А їм і байдуже!
Кажуть, бачили, що «все то те
Таки й було наше,
ІЦо вони тільки наймали
Татарам на пашу

Та полякам...» Може й справді!
Нехай і так буде!
Так сміються ж з України
Сторонніï люди...
Не смійтеся, чужі люди!
Церков - домовина
Розвалиться... а з-під неï
Встане Україна
І розвіє тьму неволі,
Світ правди засвітить,
І помоляться на волі
Невольничі діти!

21. X. 1845
Мар'їнське

ВЕЛИКИЙ ЛЬОХ[21])

Містерія[22])

«Положил еси нас поношеніе соседом нашым, подражаніе и поручаніе сущым окрест нас.

Положил еси нас в притчу во языцех, покиванію главы в людех».

Псалом XLIII, ст. 14—15.

ТРИ ДУШІ

Як сніг, три пташечки летіли
Через Суботове і сіли
На похиленому хресті
На старій церкві, — «Бог простить:
Ми тепер душі, а не люди!
А відціля видніше буде,
Як той розкопуватимуть льох,
Коли б вже швидше розкопали!
Тоді б у рай нас повпускали;
Бо так сказав Петрові Бог:
«Тоді у рай їх повпускаєш,
Як все москаль позабирає,
Як розкопа Великий льох».

Перша душа

Як була я людиною,

То Прісею звалась;
Я отутечки родилась,
Тут і виростала;
Отут було на цвинтарі
Я з дітьми гуляю,
І з тим Юрасем[23]) гетьманенком
У піжмурки граєм;
А гетьманша, було, вийде
Та й кликне в будинок.
Онде клуня: отам мені
І фиг і родзинок,
Всього мені понадає
І на руках носить.
А з гетьманом як приїдуть
Із Чигрина гості,
То це й шлють, було, за мною.
Одягнуть, обують,
І гетьман бере на руки
Носить і цілує...
Отак то я в Суботові
Росла, виростала! —
Як квіточка, і всі мене
Любили й вітали,
І нікому я нічого,
Ніже злого слова,
Не сказала. Уродлива
Та й ще чорнобрива!

Всі на мене залицялись,
І сватати стали;
А у мене як на теє
Й рушники вже ткались.

От-от була б подавала,
Та лихо зустріло!

Вранці-рано, в Пилипівку[24]),
Якраз у неділю,
Побігла я за водою.

Вже й криниця тая
Замуліла і висохла!
А я все літаю...

Дивлюсь — гетьман з старшиною...
Я води набрала,
Та вповні шлях і перейшла;
А того й не знала,
ІЦо він їхав в Переяслав
Москві присягати!..

І вже ледве я наледве
Донесла до хати
Оту воду.... Чом я з нею
Відер не побила?..

Батька, матір, себе, брата,
Собак отруїла
Тою клятою водою!

От за що караюсь,

От за що мене, сестрички,
І в рай не пускають!»

Друга душа

«А мене, мої сестрички,
За те не впустили,
ІЦо цареві московському
Коня напоїла
В Батурині, як він їхав
В Москву із Полтави.
Я була ще недолітком,
Як Батурин[25]) славний
Москва вночі запалила,
Чеченя[26]) убила,
І малого і старого
В Сейму[27]) потопила.
Я між трупами валялась
У самих палатах
Мазепиних... Коло мене
і сестра і мати
Зарізані, обнявшися,
Зо мною лежали.
І насилу то, насилу
Мене одірвали
Од матері неживої.
ІЦо вже я просила
Московського копитана,

Щоб і мене вбили!
Ні, не вбили, а пустили
Москалям на грище!
Насилу я сховалася
На тім пожарищі!
Одна тільки й осталася
В Батурині хата!
І в тій хаті поставили
Царя ночувати,
Як вертавсь із-під Полтави.
А я йшла з водою
До хатини... а він мені
Махає рукою:
Каже коня напоїти.
А я й напоїла!..
Я не знала, що я тяжко,
Тяжко согрішила!
Ледве я дійшла до хати,
На порозі впала.
А назавтра, як цар вийшов —
Мене поховала
Та бабуся, що осталась
На тій пожарині,
Та ще й мене привітала
В безверхій хатині.
А назавтра й вона вмерла
Й зотліла у хаті,

Бо нікому в Батурині
Було поховати.
Уже й хату розкидали,
І сволок з словами
На угілля попалили!..
А я над ярами
І степами козацькими
І досі літаю!
А за що мене карають,
Я й сама не знаю.
Мабуть за те, що всякому
Служила, годила...
ІЦо цареві московському
Коня напоїла!..»

Третя душа

«А я в Каневі родилась;
ІЦе й не говорила,
Мене мати ще сповиту
На руках носила,
Як їхала Катерина
В Канів по Дніпрові,
А ми з матір'ю сиділи
На горі в діброві.
Я плакала; я й не знаю,
Чи їсти хотілось,
Чи, може, що в маленької

На той час боліло?
Мене мати забавляла,
На Дніпр поглядала,
І галеру золотую
Мені показала,
Мов будинок: а в галері
Князі і всі сили, —
Воєводи... а між ними
Цариця сиділа.
Я глянула, усміхнулась —
Та й духу не стало!
Й мати вмерла! В одній ямі
Обох поховали!
От за що, мої сестриці,
Я тепер караюсь,
За що мене на митарство[28])
Й досі не пускають!
Чи я знала, ще сповита,
ІЦо тая цариця —
Лютий ворог України,
Голодна вовчиця!
Скажіте, сестриці?

Смеркається. Полетімо
Ночувати в Чуту[29])!
Якщо буде робитися,
Відтіль буде чути!»

Схопилися білесенькі
І в ліс полетіли,
І вкупочці на дубочку
Ночувати сіли.

ТРИ ВОРОНИ[30])

Перша

Крав! крав! крав!
Крав Богдан крам,
    Та повіз у Київ
    Та продав злодіям
Той крам, що накрав[31]).

Друга

Я в Парижі була,
Та три злота з Радзивилом
Та Потоцьким пропила[32]).

Третя

Через мост идет чорт,
    А коза по воде:
Быть беде! Быть беде!

Отак кричали і летіли
Ворони з трьох сторін, і сіли
На маяку[33]), що на горі,

Посеред лісу, усі три;
Мов на мороз понадувались,
Одна на другу позирали,
Неначе три сестри старі,
ІЦо дівували, дівували,
Аж поки мохом поросли.

Перша

Оце тобі, а це тобі!
Я оце літала
Аж у Сибір, та в одного
Декабриста[34]) вкрала
Трохи жовчі. От, бачите,
Й є чим розговіться!
Ну, а в твоїй Московщині
Є чим поживиться?
Чи чорт-ма й тепер нічого?

Третя

Є, сестрица, много!
Три указа накаркала
На одну дорогу[35])...

Перша

На яку це? На ковану?
Ну вже наробила!

Третя

Да шесть тисяч в одной верстве
Душ передушила...

Перша

Та не бреши, бо тільки п'ять,
Та й то з фоном Корфом![36])
Ще й чваниться, показує
На чужу роботу!
Капустниця закурена!
А ви, мосці-пані[37]),
Бенкетуєте в Парижі?
Поганці погані!
Що розлили з річку крови
Та в Сибір загнали
Свою шляхту[38]), то вже й годі,
Ач як вельможна пава!

Друга й третя

А ти що зробила?

Перша

А дзуски вам питать мене!
Ви ще й не родились,
Як я отут шинкувала
Та кров розливала!
Дивись які! Карамзина[39]),
Бачиш, прочитали!

Та й думають, що ось то ми!
А дзусь, недоріки!
В колодочки ще не вбились,
Безпері каліки!

Друга

Ото, яка недотика!
Не та рано встала,
ІЦо до-світа упилася...
А та, що й проспалась!

Перша

Упилася б ти без мене
З своїми ксьондзами!
Чорт-ма хисту! Я спалила
Польщу з королями:
А про тебе, щебетухо,
І досі б стояла!..
А з вольними козаками
ІЦо я виробляла?
Кому я їх не наймала,
Не запродавала?
Та й живущі ж, проклятущі!
Думала, з Богданом
От-от уже поховала,
Ні, встали погані
Із шведською[40]) приблудою...
Та й тоді ж творилось!

Аж злішаю, як згадаю...
Батурин спалила,
Сулу[41]) в Ромні загатила,
Тільки старшинами
Козацькими... а такими,
Просто козаками,
Фінляндію[42]) засіяла,
Насипала бурта
На Орелі[43])... на Ладогу[44])
Так гурти за гуртом
Виганяла та цареві
Болота гатила,
І славного Полуботка[45])
В тюрмі задушила.
Отоді то було свято!
Аж пекло злякалось,
Матір божа у Ржавиці
Вночі заридала!

Третя

И я таки пожила:
С татарами помутила[46]),
С Мучителем покутила[47]),
С Петрухою попила,
Да немцам запродала[48]).

Перша

Та ти добре натворила:

Так кацапів закріпила
У німецькі кайдани, —
Хоч лягай та й засни!
А в мене ще, враг їх знає,
Кого вони виглядають!?
Вже ж і в крепость завдала,
І дворянства страшну силу
У мундирах розплодила, —
Як тих вошей розвела:
Все вельможнії байстрята![49])
Вже ж і Січ їх біснувата
Жидовою поросла,
Та й москаль — незгірша штука:
Добре вміє гріти руки!
І я люта, а все-таки
Того не зумію,
Що москалі в Україні
З козаками діють!
Ото указ надрукують:
«По милості божій
І ви — Наші, і все — Наше,
І гоже й негоже!»
Тепер уже заходились
«Древности» шукати
У могилах... бо нічого
Уже в хаті взяти, —
Все забрали любісінько!

Та лихий їх знає,
Чого вони з тим поганим
Льохом поспішають?
Трошки, трошки б підождали,
І церква б упала...
Тоді б разом дві руїни
В «Пчеле»[50]) описали...

Друга й третя

Чого ж ти нас закликала?
Щоб на льох дивиться?

Перша

Таки й на льох! Та ще буде
Два дива твориться:
Сю ніч будуть в Україні
Родиться близнята.
Один буде, як той Гонта[51]),
Катів катувати!
Другий буде... оце вже нам!..
Катам помагати; —
Нам вже в череві щипає...
А я начитала,
Що як виросте той Гонта,
Все наше пропало!
Усе добре поплюндрує,
Й брата не покине!
І розпустить правду й волю

По всій Україні![52])
Так от бачите, сестриці,
Що тут компонують!
На катів та на все добре
Кайдани готують!

Третя

Я золотом растопленным
Залью ему очи!..

Перша

А він, клятий недолюдок,
Золота не хоче!

Третя

Я царевыми чинами
Скручу ему руки!..

Друга

А я зберу з всього світа
Всі зла і всі муки!..

Перша

Ні, сестриці, не так треба:
Поки сліпі люди,
Треба його поховати,
А то лихо буде!
Он бачите: над Київом

Мітла простяглася,
І над Дніпром і Тясмином[53])
Земля затряслася.
Чи чуєте? Застогнала
Гора над Чигрином.
О!.. Сміється і ридає
Уся Україна!
То близнята народились;
А навісна мати
Регочеться, що Йванами
Обох буде звати!
«Полетімо!..» Полетіли
Й летячи співали:

Перша

«Попливе наш Іван
По Дніпру у Лиман
З кумою!»

Друга

«Побіжить наш ярчук[54])
В ірій їсти гадюк
Зо мною».

Третя

«Как хвачу, да помчу, —
В самый ад полечу
Стрелою!»

ТРИ ЛІРНИКИ

Один сліпий, другий кривий,
А третій горбатий
Йшли в Суботов про Богдана
Мирянам співати.

Перший

ІЦо то, сказано — ворони:
Уже й помостили!
Мов для їх те сідало
Москалі зробили.

Другий

А для кого ж? Чоловіка,
Певне, не посадять
Лічить зорі...

Перший

Ти то кажеш!
А, може, й посадять
Москалика або німця;
А москаль та німець
І там найдуть хлібець.

Третій

ІЦо це таке верзете ви,
Які там ворони,

Та москалі, та сідало?
Нехай Бог боронить!
Може, ще нестись заставлять,
Москаля плодити?
Бо чутка є, що цар хоче
Весь світ полонити.

Другий

А може й так! Так на чорта ж
Їх на горах ставить?
Та ще такі височенні,
Що й хмари достанеш,
Як вилізти...

Третій

Так отже що!
Ото потоп буде.
Пани туди повилазять
Та дивиться будуть,
Як мужики тонутимуть.

Перший

Розумні ви люди,
А нічого не знаєте!
То понаставляли
Ті фігури он для чого:
Щоб люди не крали
Води з річки та щоб нишком

Піску не орали,
Що скрізь отам за Тясмою.

Другий

Чорт-зна що провадить!
Нема хисту, то й не бреши!
А що, як присядем
Отутечки під берестом
Та трохи спочинем?
Та в мене ще шматків зо два
Є хліба в торбині,
То поснідаєм в пригоді,
Поки сонце встане...
Посідали. А хто, братці,
Співа про Богдана?

Третій

Я співаю і про Ясси[55]),
І про Жовті-води[56]),
І містечко Берестечко[57]).

Другий

В великій пригоді
Нам сьогодні вони стануть:
Бо там коло льоху
Базар люду насходилось,
Та й панства не трохи.
От де нам пожива буде!

Ану, заспіваєм
Проби ради!

Перший

Та цур йому!
Лучше полягаєм
Та виспимось! День великий:
Іще будем співати.

Третій

І я кажу. Помолимось
Та будемо спати.

Старці під берестом заснули.
Іще сонце спить; пташки мовчать,
А коло льоху вже проснулись.
І заходилися копать.
Копають день, копають два,
На третій насилу
Докопалися до муру,
Та трохи спочили,
Поставили караули —
Ісправник аж просить,
Щоб нікого не пускали,
І в Чигрин доносить
По начальству. Приїхало
Начальство мордате,

Подивилось: «Треба, каже,
Своди розламати!
Верней дело!..» Розламали,
Та й перелякались!
Костяки в льоху лежали
І мов усміхались,
ІЦо сонечко побачили.
От добро Богдана:
Черепок, гниле корито
Й костяки в кайданах!
Якби в форменних, то добре:
Вони ще б здалися!..
Засміялись... А ісправник
Трохи не сказився! —
ІЦо нічого, бачиш, взяти;
А він же трудився!
І день і ніч побивався,
Та в дурні й убрався.
Якби йому Богдан оце
У руки попався,
У москалі заголив би,
ІЦоб знав, як дурити
Правительство!! Кричить, біга,
Мов несамовитий;
Яременка[58]) в пику пише,
По-московській лає
Увесь народ. І на старців

Моїх налітає:
«Вы што делаете, плуты?!»
«Та ми, бачте, пане,
Співаємо про Богдана...»
«Я вам дам Богдана!..
Мошенники, дармоеды!
И песню сложили
Про такого ж мошенника!»
«Нас, пане, навчили...»
«Я вас навчу! Завалить им!»
Взяли й завалили —
Випарили у московській
Бані-прохолоді.
Отак пісні Богданові
Стали їм в пригоді!!

Так малий льох в Суботові
Москва розкопала!
Великого ж того льоху
Іце й не дошукалась...

Мар'їнське. 1845. 21. X.

ДАВИДОВІ ПСАЛМИ

XLIII[59])

Боже, нашими ушима
Чули твою славу
І діди нам розказують
Про давні криваві
Тії літа, як рукою
Твердою Своєю
Розв'язав Ти наші руки
І покрив землею
Трупи ворожі. І силу
Твою восхвалили
Твої люди і в покої,
В добрі одпочили,
Славя Господа. А нині!..
Покрив єси знову
Срамотою Свої люди, —
І вороги нові
Розкрадають, як овець, нас
І жеруть... Без плати
І без ціни оддав єси
Ворогам проклятим;
Покинув нас на сміх людям,
В наругу сусідам;
Покинув нас, яко в притчу
Нерозумним людям.
І кивають, сміючися,

На нас головами;
І всякий день перед нами —
Стид наш перед нами.
Окрадені, замучені,
В путах умираєм;
Не молимось чужим богам,
А Тебе благаєм:
Поможи нам, ізбави нас
Вражої наруги!
Поборов Ти першу силу,
Побори ж і другу,
Іще лютішу!.. Встань же, Боже,
Вскую будеш спати,
Од сліз наших одвертатись,
Скорби забувати?
Смирилася душа наша,
Жить тяжко в оковах!
Встань же, Боже, — поможи нам
Встань на ката знову!

III.

Було колись...

ІВАН ПІДКОВА[60])

В. І. Штернбергу[61])

I.

Було колись — в Україні
Ревіли гармати;
Було колись — запорожці
Вміли панувати!
Панували, добували
І славу, і волю;
Минулося — осталися
Могили на полі!
Високії ті могили,
Де лягло спочити
Козацькеє біле тіло,
В китайку повите.
Високії ті могили
Чорніють, як гори,
Та про волю нишком в полі
З вітрами говорять.
Свідок слави, дідівщини
З вітром розмовляє,

А внук косу несе в росу,
За ними співає.
Було колись — в Україні
Лихо танцювало,
Журба в шинку мед-горілку
Поставцем кружала.
Було колись добре жити
Нашій Україні...
А згадаймо! може серце
Хоч трохи спочине.

II.

Чорна хмара з-за Лиману[62])
Небо, сонце криє;
Сине море звірюкою
То стогне, то виє,
Дніпра гирло затопило.
«А нуже, хлоп'ята,
На байдаки! Море грає —
Ходім погуляти!»

Висипали запорожці —
Лиман човни вкрили.
«Грай же, море!» — заспівали;
Запінились хвилі.
Кругом хвилі, як ті гори:
Ні землі, ні неба.
Серце мліє, а козакам

Того тільки й треба —
Пливуть собі та співають;
Рибалка[63]) літає...
А попереду отаман
Веде, куди знає.
Похожає вздовж байдака,
Гасне люлька в роті;
Поглядає сюди-туди,
Де то буть роботі?
Закрутивши чорні уси,
За ухо чуприну,
Підняв шапку — човни стали.
«Нехай ворог гине!
Не в Синопу[64]), отамани,
Панове-молодці,
А у Царград[65]) до султана
Поїдемо в гості!»
«Добре, батьку-отамане!» —
Кругом заревіло.
«Спасибі вам!»
Надів шапку.
Знову закипіло
Сине море. Вздовж байдака
Знову похожає
Пан отаман та на хвилю
Мовчки поглядає.

С. Петербург. 1839.

ГАМАЛІЯ

(Уривок)

Наш отаман Гамалія[66]),
Отаман завзятий,
Зібрав хлопців та й поїхав
По морю гуляти, —
По морю гуляти,
Слави добувати,
Із турецької неволі
Братів визволяти.
Ой, приїхав Гамалія
Аж у ту Скутару.
Сидять брати-запорожці,
Дожидають кари.
Ой, як крикнув Гамалія:
«Брати! будем жити, —
Будем жити, вино пити,
Яничара[67]) бити,
А курені килимами,
Оксамитом крити!»
Вилітали запорожці
На лан жито жати;
Жито жали, в копи клали,
Гуртом заспівали:
«Слава тобі, Гамалію,

На ввесь світ великий,
На всю Україну,
ІЦо не дав ти товариству
Згинуть на чужині!»

1842.

УРИВКИ З ПОЕМИ «ГАЙДАМАКИ»

I.

Ґомоніла Україна,
Довго гомоніла, —
Довго, довго кров степами
Текла, червоніла.
Текла, текла, та й висохла.
Степи зеленіють;
Діди лежать, а над ними
Могили синіють.
Та що з того, що високі?
Ніхто їх не знає,
Ніхто щиро не заплаче,
Ніхто не згадає.
Тільки вітер тихесенько
Повіє над ними,
Тільки роси ранесенько
Сльозами дрібними
Їх умиють. Зійде сонце,

Осушить, пригріє;
А унуки? Їм байдуже, —
Панам жито сіють!
Багато їх, а хто скаже,
Де Гонти могила,
Мученика праведного
Де похоронили?
Де Залізняк[68]), душа щира,
Де одпочиває?
Тяжко! важко! Кат панує,
А їх не згадають.

Гомоніла Україна,
Довго гомоніла, —
Довго, довго кров степами
Текла червоніла...

. . . . . .

II.

Минають дні, минає літо,
А Україна, знай, горить;
По селах голі плачуть діти.
Батьків немає.
Шелестить
Пожовкле листя по діброві,
Гуляють хмари, сонце спить;
Ніде не чуть людської мови;
Звір тільки виє по селу,
Гризучи трупи.

Не ховали, —
Вовків ляхами годували,
Аж поки снігом занесло
Огризки вовчі.

Не спинила хуртовина
Пекельної кари:
Ляхи мерзли, а козаки
Грілись на пожарі.
Встала й весна, чорну землю
Сонну розбудила,
Уквітчала її рястом,
Барвінком укрила;
І на полі жайворонок,
Соловейко в гаї
Землю, убрану весною,
Вранці зустрічають...
Рай та й годі! А для кого?
Не хотять на його й глянуть,
А глянуть — огудять.
Треба кров'ю домалювать,
Освітить пожаром;
Сонця мало, рясту мало
І багато хмари.
Пекла мало!.. Люди, люди!
Коли то з вас буде
Того добра, що маєте?
Чудні, чудні люди!

ІРЖАВЕЦЬ[69])

Наробили колись шведи
Великої слави:
Утікали з Мазепою
В Бендери[70]) з Полтави;
А за ними Гордієнко[71])...
Нарадила мати,
Як пшениченьку пожати,
Полтаву достати?
Ой пожали б, якби були
Одностайно стали,
Та з Хвастовським полковником[72])
Гетьмана єднали;
Не стриміли б списи в стрісі
У Петра у свата,
Не втікали б із Хортиці
Славні небожата[73]),
Не спиняв би їх прилуцький,
Полковник поганий[74])...
Не плакала б Матір Божа
В Криму за Украйну.
Як мандрували день і ніч,
Як покидали запорожці
Великий Луг і Матір-Січ,
Взяли з собою Матір Божу,
А більш нічого не взяли,
І в Крим до хана понесли
На нове горе-Запорожжя.

Заступила чорна хмара
Та білую хмару,
Опанував запорожцем
Поганий татарин;
Хоч позволив хан на пісках
Новим кошем стати,
Та заказав запорожцям
Церкву будувати;
У наметі поставили
Образ Пресвятої
І крадькома молилися...
Боже мій з тобою!

Мій краю прекрасний, розкошний, багатий!
Хто тебе не мучив? Якби розказать
Про якогонебудь одного магната
Історію-правду, то перелякать
Саме б пекло можна! А Данта[75]) старого
Полупанком нашим можна здивувать.
І все то те лихо, все, кажуть, од Бога!
Чи вже ж йому любо людей мордувать?
А надто сердешну мою Україну?!
Що вона зробила? За що вона гине?
За що її діти в кайданах мовчать?!

Розказали кобзарі нам
Про войни і чвари,
Про тяжкеє лихоліття...

Про лютії кари,
Що ляхи нам завдавали,
Про все розказали.
Що ж діялось по Шведчині! —
То й вони злякались.
Оніміли з переляку,
Сліпі небораки!
Отак її воєводи,
Петрові собаки,
Рвали, гризли... І здалека
Запорожці чули,
Як дзвонили у Глухові[76]),
З гармати ревнули,
Як погнали на болото
Город будувати,
Як плакала за дітками
Старенькая мати,
Як діточки на Орелі
Лінію копали,
І як у тій Фінляндії
В снігу пропадали.
Чули, чули запорожці
З далекого Криму,
Що конає Гетьманщина,
Неповинно гине;
Чули, чули небожата,
Чули, та мовчали,

Бо й їм добре на чужині
Мурзи завдавали;
Мордувались сіромахи,
Плакали, — і з ними
Заплакала Матір Божа
Сльозами святими;
Заплакала милосердна,
Неначе за сином,
І Бог зглянувсь на ті сльози
Пречистії сльози!
Побив Петра, побив ката
На наглій дорозі.
Вернулися запорожці
Принесли з собою
В Гетьманщину той чудовний
Образ Пресвятої;
Поставили в Іржавиці
В мурованім храмі.
Отам вона й досі плаче
Та за козаками.

Орська кріпость. 1847.

* *
*

Нащо мені женитися?
Нащо мені братись?
Будуть з мене, молодого,
Козаки сміятись.

«Оженився, — вони скажуть, —
Голодний і голий;
Занапастив, нерозумний,
Молодую волю!»

Воно й правда. Що ж діяти?
Навчіть мене люди!
Іти хіба до вас в найми?
Чи доладу буде?
Ні, не буду чужі воли
Пасти, заганяти,
Не буду я в чужій хаті
Тещу поважати;

А буду я красуватись
В голубім жупані,
На конику вороному
Перед козаками.
Найду собі чорнобривку
В степу при долині —
Високую могилоньку
На тій Україні.

На весілля товариство
Вийде погуляти,
Та винесе самопали,
Викотять гармату.

Як понесуть товариша
В новую світлицю,
Загомонять самопали,
Гукнуть гаківниці.

Як положать отамана
В новій хаті спати, —
Заголосить, як та мати,
Голосна гармата:
Гукатиме, кричатиме
Не одну годину.
І рознесе тую славу
По всій Україні.

Кос-Арал. 1849.

ХУСТИНА

У неділю не гуляла,
Та на шовки заробляла,
Та хустину вишивала,
Вишиваючи співала:
«Хустиночко мережена,
Вишиваная!
Вигаптую, подарую,
А він мене поцілує...
Хустино моя
Мальованая!

Здивуються вранці люди,
Що в сироти хустка буде
Мереженая,
Мальованая!
А я косу розплітаю,
З дружиною похожаю.
Доленько моя,
Матінко моя!»
Отак вона вишивала,
У віконце поглядала:
Чи не ревуть круторогі?
Чи не йде чумак з дороги?
Іде чумак з-за Лиману
З чужим добром безталанний,
Чужі воли поганяє,
Поганяючи співає:
«Доле моя, доле!
Чом ти не такая,
Як інша чужая?
Чи я п'ю, гуляю?
Чи сили не маю?
Чи до тебе доріженьки
У степу не знаю?
Чи до тебе свої дари
Я не посилаю?
Є у мене дари —
Очі мої карі;

Молодую мою силу
Багаті купили;
Може й дівчину без мене
З іншим заручили...
Навчи ж мене, моя доле,
Гуляти навчи!»

Та й заплакав сіромаха,
Степом ідучи.
Ой застогнав сивий пугач
В степу на могилі;
Зажурились чумаченьки,
Тяжко зажурились:
«Благослови отамане,
Коло села стати,
Та понесем товариша
В село причащати!»
Сповідали, причащали
Й ворожки питали, —
Не помогло!.. З несціленим
В дорогу рушали.
Чи то праця задавила
Молодую силу?
Чи то нудьга невсипуща
Його з ніг звалила?
Чи то люди поробили
Йому молодому,
Що привезли його з Дону

На возі додому?
Благав Бога, щоб дівчину...
Хоч село побачить.
Не доблагав... Поховали;
Ніхто й не заплаче!
Поставили громадою
Хрест над сиротою
Й розійшлися... Як билина,
Як лист за водою,
Пішов козак з сього світа,
Все забрав з собою. —
А де ж тая мальована,
Шитая хустина?
А де ж тая веселая
Дівчина-дитина?
На новому хресті хустку
Вітер розвіває,
А дівчина у черниці
Косу розплітає...

С.-Петербург. 18. X. 1844.

IV.

Село! І серце одпочине...

Село! і серце одпочине...
Село на нашій Україні —
Неначе писанка село,
Зеленим гаєм поросло;
Цвітуть сади, біліють хати,
А на горі стоять палати,
Неначе диво. А кругом
Широколистії тополі;
А там і ліс, — і ліс, і поле,
І сині гори над Дніпром...
Сам Бог витає над селом!..

1847.

(Уривок з поеми «Княжна»)

* *
*

Реве та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива,
Додолу верби гне високі,
Горами хвилі підійма.
І блідий місяць на ту пору
Із хмари де-де виглядав,
Неначе човен в синім морі,
То виринав, то потопав.
ІЦе треті півні не співали,
Ніхто ніде не гомонів,

Сичі в гаю перекликались,
Та ясен раз-у-раз скрипів.

С.-Петербург. 1838.

* *
*

Гори мої високії!
Не так і високі,
Як хороші, хорошії,
Блакитні здалека —
З Переяслава старого,
З Виблої могили[77]) —
Іще старішої... мов ті хмари,
Що за Дніпром посіли.
Іду я тихою ходою,
Дивлюсь, аж он передо мною
Неначе дива виринають:
Із хмари тихо виступають
Обрив високий, гай, байрак;
Хатки біленькі виглядають,
Мов діти в білих сорочках
У піжмурки в яру гуляють;
А долі сивий наш козак —
Дніпро з лугами виграває;
А онде, онде за Дніпром,
На пригорі, ніби капличка, —

Козацька церква невеличка
Стоїть з похиленим хрестом...

(Уривок з поезії «Сон»).

Орська кріпость. 1847.

* *
*

І досі сниться: під горою,
Між вербами та над водою
Біленька хаточка. Сидить,
Неначе й досі, сивий дід
Коло хатиночки і бавить
Хорошеє та кучерявеє
Своє маленькеє внуча.
І досі сниться: вийшла з хати
Веселая сміючись мати,
Цілує діда і дитя —
Аж тричі весело цілує,
Прийма на руки і годує,
І спать несе. А дід сидить
І усміхається, і стиха
Промовить нишком: «Де ж те лихо?
Печалі тії, вороги?»
І нищечком старий читає
Перехристившись «Отче наш».
Крізь верби сонечко сіяє

І тихо гасне... День погас,
І все почило. Сивий в хату
Й собі пішов опочивати.

1850.

* *
*

...Світає,
Край неба палає;
Соловейко в темнім гаї
Сонце зустрічає.
Тихесенько вітер віє,
Степи, лани мріють;
Між ярами над ставами
Верби зеленіють;
Сади рясні похилились,
Тополі по волі
Стоять собі, мов сторожа,
Розмовляють з полем.
І все то те, вся країна,
Повита красою,
Зеленіє, вмивається
Дрібною росою.
Споконвіку вмивається
Сонце зустрічає...
І нема тому почину,
І краю немає!

* *
*

Садок вишневий коло хати,
Хрущі над вишнями гудуть,
Плугаторі з плугами йдуть,
Співають ідучи дівчата,
А матері вечерять ждуть.

Сім'я вечеря коло хати,
Вечірня зіронька встає.
Дочка вечерять подає,
А мати хоче научати,
Так соловейко не дає.

Поклала мати коло хати
Маленьких діточок своїх,
Сама заснула коло їх.
Затихло все... Тільки дівчата
Та соловейко не затих.

1847.

* *
*

Тече вода з-під явора
Яром на долину,
Пишається над водою
Червона калина;

Пишається калинонька,
Явір молодіє,
А кругом їх верболози
Й лози зеленіють.

Тече вода із-за гаю
Та попід горою;
Хлюпощуться качаточка
Поміж осокою.
А качечка випливає
З качуром за ними,
Ловить ряску, розмовляє
З дітками своїми.

Тече вода край города —
Вода ставом стала;
Прийшло дівча воду брати,
Брало, заспівало.
Вийшли з хати батько й мати,
В садок погуляти,
Порадитись, кого б то їм
Своїм зятем звати?

С.-Петербург.
1860. 7. XI.

* *
*

Ой діброво — темний гаю!
Тебе одягає

Тричі на рік... Багатого
Собі батька маєш.
Раз укриє тебе рясно
Зеленим покровом, —
Аж сам собі дивується
На свою діброву...
Надивившись на доненьку
Любу, молодую,
Візьме її та й огорне
В ризу золотую,
І сповиє дорогою
Білою габою, —
Та й спать ляже, втомившися
Турбою такою.

15. I. 1860.

О, Боже мій милий!
Тяжко жить на світі, а хочеться жить:
Хочеться дивитись, як сонечко сяє,
Хочеться послухать, як море заграє,
Як пташка щебече, байрак гомонить,
Або чорнобрива в гаю заспіває...
О, Боже мій милий, як весело жить!

Уривок з поеми «Гайдамаки»

V.

Заросли шляхи тернами...

* *

Заросли шляхи тернами
На тую країну —
Мабуть, я її навіки,
Навіки покинув!
Мабуть мені не вернутись
Ніколи додому;
Мабуть мені доведеться
Читати самому
Оці думи... Боже милий!
Тяжко мені жити!
Маю серце широкеє —
Ні з ким поділити!
Не дав єси мені долі,
Молодої долі!
Не дав єси ніколи,
Ніколи, ніколи!
Не дав серця молодого
З тим серцем дівочим
Поєднати! Минулися,
Мої дні і ночі

Без радости, молодії! —
Так собі минули
На чужині... Не найшлося
З ким серцем ділитись,
А тепер не маю навіть
З ким поговорити!
Тяжко мені, Боже милий,
Носити самому
Оці думи і не ділить
Ні з ким, і нікому
Не сказать святого слова,
І душу убогу
Не радувать, і не корить
Чоловіка злого,
І умерти... О, Господи!
Дай мені хоч глянуть
На народ отой убитий,
На тую Украйну. —
Не дай мені згинуть
На чужині... Дай хоч глянуть
На тую країну!

Кос-Арал. 1849.

* *
*

Ой, гляну я, подивлюся
На той степ, на поле:

Чи не дасть Бог Милосердний
Хоч на старість волі?
Пішов би я в Україну,
Пішов би додому:
Там би мене привітали,
Зраділи б старому;
Там би я спочив хоч мало,
Молившися Богу;
Там би я... Та шкода й гадки,
Не буде нічого!..
Як же його у неволі
Жити без надії?
Навчіть мене, люди добрі,
А то одурію!

Орська кріпость. 1848.

* *
*

Лічу в неволі дні і ночі —
І лік забуваю!
О, Господи! Як то тяжко
Тії дні минають!
А літа пливуть за ними,
Пливуть собі стиха,
Забирають за собою
І добро і лихо...
Забирають — не вертають

Ніколи, нічого, —
І не благай, бо пропаде
Молитва за Богом.

Каламутними болотами
Між бур'янами, за годами
Три годи сумно протекли;
Багато дечого взяли
З моєї темної комори
І в море нишком однесли;
І нишком проковтнуло море
Моє не злато-серебро —
Мої літа, моє добро,
Мою нудьгу, мої печалі —
Тії незримії скрижалі,
Незримим писані пером.
Нехай гнилими болотами
Течуть собі між бур'янами
Літа невольничі! А я...
Такая заповідь моя!
Посижу трошки, погуляю,
На степ, на море подивлюсь,
Згадаю дещо, заспіваю,
Та й знов мережать захожусь
Дрібненько книжечку... Рушаю!

Оренбург. 1850.

* *
*

Огні горять, музика грає,
Музика плаче, завиває!
Алмазом добрим, дорогим
Сіяють очі молодії,
Витає радість і надія
В очах веселих. Любо їм,
Очам негрішним, молодим!
І всі регочуться, сміються,
І всі танцюють. Тільки я,
Неначе заклятий, дивлюся
І нишком плачу, плачу я...
Чого ж я плачу? Мабудь, шкода,
ІЦо без пригоди, мов негода,
Минула молодість моя.

Оренбург. 1850.

N. N.

Сонце заходить, гори чорніють,
Пташечка тихне, поле німіє;
Радіють люди, що одпочинуть.
А я дивлюся... і серцем лину
В темний садочок на Україну;
Лину я, лину, думу гадаю,
І ніби серце одпочиває.
Чорніє поле, і гай, і гори,

На сине небо виходить зоря.
Ой, зоре, зоре! — і сльози кануть...
Чи ти зійшла вже і на Украйні?
Чи очі карі тебе шукають
На небі синім? Чи забувають?
Коли забули, бодай заснули,
Про мою доленьку щоб і не чули!

1847.

* *
*

За сонцем хмаронька пливе,
Червоні поли розстилає
І сонце спатоньки зове
У синє море: покриває
Рожевою пеленою,
Мов мати дитину.
Очам любо... Годиночку,
Малую годину
Ніби серце одпочине,
З Богом заговорить...
А туман, неначе ворог,
Закриває море
І хмароньку рожевую,
І тьму за собою
Розстилає туман сивий,
І тьмою німою

Оповие тобі душу,
Й не знаєш, де дітись.
І ждеш його, того світу,
Мов матері діти.

1849.

* *
*

І небо невмите, і заспані хвилі,
І понад берегом геть-геть,
Неначе п'яний, очерет
Без вітру гнеться... Боже милий!
Чи довго буде ще мені
В оцій незамкнутій тюрмі
Понад оцим нікчемним морем
Нудити світом? Не говорить,
Мовчить і гнеться, мов жива,
В степу пожовклая трава;
Не хоче правдоньки сказать,
А більше ні в кого спитать.

1848.

ДУМКА

Тече вода в сине море,
Та не витікає;
Шука козак свою долю,
А долі немає.

Пішов козак світ-за-очі;
Грає сине море, —
Грає серце козацькеє,
А думка говорить:
«Куди ти йдеш, не спитавшись?
На кого покинув
Батька, неньку старенькую,
Молоду дівчину?
На чужині не ті люди,
Тяжко з ними жити;
Ні з ким буде поплакати,
Ні поговорити».
Сидить козак на тім боці, —
Грає синє море.
Думав, доля зустрінеться, —
Спіткалося горе.
А журавлі летять собі
На той бік ключами.
Плаче козак — шляхи биті
Заросли тернами...

(1838)
Петербург

* *
*

Ой, три шляхи широкії
Докупи зійшлися;

На чужину з України
Брати розійшлися.
Покинули стару матір,
Той жінку покинув,
А той — сестру, а найменший —
Молоду дівчину.
Посадила стара мати
Три ясені в полі,
А невістка посадила
Високу тополю.
Три явори посадила
Сестра при долині,
А дівчина заручена
Червону калину.
Не прийнялись три ясени,
Тополя всихала,
Повсихали три явори,
Калина зов'яла.
Не вертаються три брати, —
Плаче стара мати,
Плаче жінка з діточками
В нетопленій хаті.
Сестра плаче, йде шукати
Братів на чужину...
А дівчину заручену
Кладуть в домовину...
Не вертаються три брати,

По світу блукають,
А три шляхи широкії
Терном заростають.

1847.

ТОПОЛЯ

(Уривок)

По діброві вітер виє,
Гуляє по полю,
Край дороги гне тополю
До самого долу.
Стан високий, лист широкий —
Марне зеленіє,
Кругом поле, як те море
Широке, синіє.
Чумак іде, подивиться
Та й голову схилить;
Чабан вранці з сопілкою
Сяде на могилі,
Подивиться — серце ниє:
Кругом ні билини!
Одна, одна, як сирота
На чужині, гине!

(1839)

* *
*

Минають дні, минають ночі,
Минає літо; шелестить
Пожовкле листя; гаснуть очі,
Заснули думи, серце спить;
І все заснуло... І не знаю,
Чи я живу, чи доживаю,
Чи так по світу волочусь,
Бо вже не плачу й не сміюсь...

Доле, де ти? Доле, де ти?
Нема ніякої!
Коли доброї жаль, Боже,
То дай злої, злої!

Не дай спати ходячому,
Серцем замирати,
І гнилою колодою
По світу валятись,
А дай жити, серцем жити
І людей любити,
А коли ні, — то проклинать
І світ запалити!
Страшно впасти у кайдани,
Умирать в неволі,
А ще гірше — спати, спати,

І спати на волі,
І заснути навік-віки,
І сліду не кинуть
Ніякого: однаково —
Чи жив, чи загинув!..

Доле, де ти? Доле, де ти?
Нема ніякої!
Коли доброї жаль, Боже,
То дай злої, злої!

21. XII. 1845.

VI.

Свою Україну любіть!..

* *
*

Мені однаково, чи буду
Я жить в Україні, чи ні.
Чи хто згадає, чи забуде
Мене в снігу на чужині —
Однаковісінько мені!
В неволі виріс між чужими,
І, неоплаканий своїми,
В неволі плачучи умру,
І все з собою заберу;
Малого сліду не покину
На нашій славній Україні,
На нашій — не своїй землі.
І не пом'яне батько з сином,
Не скаже синові: «Молись,
Молися, сину: за Вкраїну
Його замучили колись».

Мені однаково, чи буде
Той син молитися чи ні...
Та неоднаково мені,

Як Україну злії люди
Присплять, лукаві, і в огні
Її, окраденую, збудять...
Ох, неоднаково мені!

В казематі. 1847.

* *
*

Чи ми ще зійдемося знову?
Чи вже навіки розійшлись?
І слово правди і любови
В степи і дебрі рознесли?
Нехай і так! Не наша мати,
А довелося поважати!
То воля Господа.
Годіть,
Смирітеся, молітесь Богу
І згадуйте один другого;
Свою Україну любіть,
Любіть її... Во время люте,
В остатню тяжкую мінуту
За неї Господа моліть.

1847.

ПРИМІТКИ

1. «Заповіт» написаний 100 років тому, на Різдво, 25. XII. 1845, у Переяславі, коли Шевченко був тяжко хворий.
2. «Орел чорний» — двохголовий царський орел — герб колишньої Російської імперії.
3. Богдан — гетьман Богдан Хмельницький. У цій поезії Шевченко гостро картає Б. Хмельницького за його історичну помилку.
4. Чигирин — колишня гетьманська столиця від Богдана Хмельницького до Дорошенка.
5. Щепкин, М. С. (1788—1863) — славнозвісний артист, кріпацького походження, великий Шевченків приятель.
6. Квітка-Основ'яненко, Г. Ф. (1778—1843) — славнозвісний український письменник, автор низки повістей та оповідань з селянського життя, також драматичних творів.
7. «І ми — не ми, і я — не я» — Шевченко натякає тут на німецькі філософські системи, в основу яких покладено складні міркування про взаємовідносини людського «я» і природи.

8. Тамерлан — татарський хан Золотої Орди.
9. Ян Коллар (1793—1852) — відомий чеський поет. У поемі «Донька Слави» він закликав до слов'янської єдности.
10. Шафарик — чеський учений, йому Шевченко присвятив свою поему «Еретик або Іван Гус».
11. Ганка (1795—1861) — відомий чеський поет і вчений.
12. Слав'янофіли — прихильники слов'янського єднання.
13. Римлянин Брут вславився тим, що убив римського царя Тарквінія, після чого Рим зробився республікою. Другий Брут через кілька століть після цього забив Цезаря, який хотів стати царем.
14. Коклес — римлянин, який прославився тим, що він сам один обороняв од ворожого війська міст у Римі.
15. «Титла» — значок, яким показують скорочення слів у церковних книгах; «кома» — знак зупинки. Шевченко хоче сказати: читаючи, не минайте навіть дрібниць.
16. Братство — Запорізька Січ.
17. Синоп і Трапезунд — турецькі міста на березі Малої Азії, до яких добирались запорожці.

18. Шевченко натякає тут на німецьку колонізацію півдня України.

19. Зіновій — друге ім'я Богдана Хмельницького.

20. Олексій — московський цар Олексій Михайлович.

21. «Великий Льох» і «Суботів» мають одну провідну ідею — ідею державної незалежности України. Шевченко показує тут три причини державного занепаду України: перша — трагічна своїми наслідками помилка Богдана Хмельницького — приєднання України до Московщини в 1654 р., друга — невдале повстання гетьмана Мазепи проти царя московського Петра I, третя — знищення Гетьманщини, зруйнування Січі і знесення решток автономії України московською царицею Катериною II.

22. Містерія — драматичний віршовий твір церковно-релігійного змісту. В таких творах виступають як дієві особи т. зв. «Символи» Милосердя, Терпіння і т. д.

Шевченко в «Великому Льохові», з'ясовуючи причини занепаду державної самостійности України, висловлює свої думки за допомогою символів, які можна так тлумачити: «три душі» — це люди, що через свою на-

ціональну несвімодість чинили в минулому великі кривди Україні.

«Три ворони» — лихі історичні обставини, злі духи України, Польщі і Росії.

«Три лірники» — несвідоме і боязьке суспільство, нездатне до акції, до чину.

Великим льохом люди прозивали льох Богдана Хмельницького в Суботові (кол. Чигиринського повіту), де нібито було заховано багато усякого добра.

23. Юрась Гетьманенко — син Богдана Хмельницького; гетьманував на Україні від 1659 року до 1662.

24. В Пилипівку — Переяславська Рада, на якій Богдан Хмельницький склав умову з Москвою, була 8 січня 1654 р.

25. Батурин (на Чернігівщині) був столицею гетьманів після Чигирина.

26. Чечель — полковник Батуринської залоги під час гетьманування Мазепи.

27. Сейм — річка, приток Десни.

28. Народне вірування каже, що після смерти людини за її душу змагаються злі духи і добрі і що таке поневіряння душі — митарства — триває сорок день (чому й справляють сороковини в 40-й день після смерти).

29. Чута — ліс коло старої Січі на острові Хортиці.
30. Перша ворона — злий дух України, друга — Польщі, третя — Росії.
31. Йде мова про Б. Хмельницького, що здобуту волю повіз у Київ (в'їзд у Київ після перемоги над Польщею).
32. Злий дух Польщі радіє, що польські пани після повстання 1831 р. прогайнували свої маєтки, живучи на чужині, а не допомагали польському народові.
33. Маяк або хвигуру — робили запорожці з смоляних бочок, ставили їх на високих стовпах і запалювали, щоб подати гасло, коли наближався ворог.
34. Декабристи — офіцери-дворяни, що підняли повстання проти царату в грудні 1825 року в Петербурзі, а через два тижні на Україні коло Василькова (повстання Чернігівського полку). Цар Микола I жорстоко придушив повстання: п'ятьох ватажків було повішено, багатьох заслано на каторгу в Сибір. Шевченко ставився з великою пошаною до цих революціонерів-борців проти царського деспотизму.
35. Тоді будували залізницю поміж Москвою і Пе-

тербургом, яка дуже дорого коштувала і сприяла зловживанням.

36. Барон Корф — начальник найвищої поліційної установи.

37. Мосці-пані (польське слово) — милостива пані. Це говориться з посмішкою.

38. Багато учасників польського повстання 1831 року було заслано до Сибіру.

39. Карамзін (1765—1826) — відомий російський письменник та історик. У своїй «Истории государства российского» він описує переважно події з життя царів, воєначальників та вищих верств, не торкаючись життя простого народу.

40. Шведський король Карло XII в союзі з українським гетьманом Іваном Мазепою воював проти російського царя Петра I. Під Полтавою 1709 р. московське військо здобуло перемогу і на Україні запанував жахливий терор жорстокого Петра I.

41. Сула — річка, приток Дніпра. Ромен — місто на Полтавщині над Сулою, де відбувалися криваві кари над прихильниками Мазепи.

42. Українські козаки з наказу Петра I мусіли в надзвичайно тяжких умовинах працювати над висушуванням болот під Петербургом; багато їх там загинуло.

43. Окопи над річкою Ореллю (приток Дніпра), що їх робили українці з наказу Петра І.
44. Роботи при копанні Ладозького каналу були найтяжчі для козаків.
45. Павло Полуботок — гетьман України. Петро І посадив його в Петропавлівську фортецю, де славний гетьман і помер.
46. Москва довгий час залежала від татар.
47. Мучитель — цар Іван IV Грозний (1547—1584) був дуже жорстокий з підданими.
48. Петро І заводив чужоземні німецькі порядки.
49. «Вельможнії байстрята» — себто ті пани українські, що зреклися своєї Батьківщини і поробилися російськими дворянами.
50. «Пчела» — російська газета того часу.
51. Гонта — гайдамацький ватажок, местник за соціяльні і національні кривди, заподіяні Україні.
52. Шевченко висловлює віру в те, що споміж українського народу, з'явиться в майбутньому великий провідник, сильний вождь, під керівництвом якого повстане поневолений народ проти катів і здобуде Волю України.
53. Над Тясмином, притокою Дніпра, стоїть місто Чигирин, колишня гетьманська столиця.
54. Ярчук — собака з вовчими зубами.
55. Ясси — місто в Румунії, колись столиця Мол-

давії. Богдан Хмельницький оженив свого сина Тимоша з Локсандрою, дочкою молдавського воєводи Лупула.

56. Під Жовтими водами Хмельницький 1648 р. розбив поляків.

57. Під Берестечком поляки розбили Хмельницького.

58. «Козака Яременка клуня стоїть на тім місці, де стояли палати Хмельницького». (Примітка Шевченка).

59. З Псалтиря багато поетів брало матеріял для своїх творів в формі переспівів. Шевченко взяв те, що відповідало його політичним поглядам. Псалом XLIII своєю ідеєю цілком відповідає ідеї поезії «Великий Льох». А тому Шевченко і поставив уривок із цього псалма як епіграф до «Великого Льоху». Пізніше Шевченко переклав псалом цей українською мовою. Поет описує тут тяжке становище поневоленого українського народу і звертається до Бога з благанням допомогти «встать на ката знову».

60. Іван Підкова — особа історична. Він намагався захопити владу в Молдавії, ходив туди походом з запорожцями, але 1578 р. був скараний на смерть у Львові. Про морські походи його нічого не відомо. Та Шевченко, хоч

і не додержувався історії в образі Ів. Підкови, проте дав гарний малюнок взагалі морських походів запорожців, додавши від себе фарб і почуття.

61. Штернберг, В. І. (1818—1845) — товариш і близький приятель Шевченків, талановитий художник, що рано помер. Він бував на Україні і брав з української природи і побуту сюжети для своїх картин.

62. Лиман — болотяні солені озера коло Чорного моря та великих рік; тут — широке болотяне гирло Дніпра.

63. Рибалка — птиця, що ловить рибу.

64. Синопа чи Синоп — турецьке місто на побережжі Чорного моря, з азійського боку.

65. Царград — Констянтинопіль — турецька столиця.

66. Гамалія — особа не історична, а вигадана.

67. Яничари — добірне турецьке військо (султанська гвардія), набиралося з полонених християн, які приймали мусульманську віру.

68. Залізняк — гайдамацький ватажок.

69. Іржавець — село на Полтавщині. В цьому творі Шевченко описує події після поразки Мазепи під Полтавою.

70. Бендери — місто в Басарабії над Дністром.

71. Кость Гордієнко, запорізький кошовий, спільно з Мазепою був проти Петра І.
72. Хвастовський полковник — Семен Палій, представник демократичної течії на тогочасній Україні. Між Палієм і Мазепою не було згоди і єднання, з цього скористався Петро І і здобув перемогу під Полтавою.
73. «Небожата» — запорожці.
74. «Полковник поганий» — прилуцький полковник Іван Ніс, зрадою видав Батурин царському військові.
75. Данте Алігієрі (1265—1321) — великий італійський поет, автор «Божественної Комедії», де в одній частині описано страшні муки грішників у пеклі. На думку Шевченка, наші полупанки наробили ще більших злочинів, ніж Дантові герої.
76. Глухів (на Чернігівщині) після зруйнування Батурина Петром І був гетьманською столицею Лівобережної України.
77. Вибла могила — дуже висока могила коло Переяслава. Переяслав — старе місто, про нього згадується ще в давніх літописах.

ЗМІСТ

стор.
Т. Г. Шевченко 5
Заповіт 11

I. Світе тихий, краю милий...

Думи мої 15
Розрита могила 19
Чигирин 22
До Основ'яненка 25

II. Встане Україна...

Посланіє 31
Суботів 41
Великий льох 44
Давидові псалми 66

III. Було колись

Іван Підкова 71
Гамалія 74
З поеми «Гайдамаки» . . . 75

стор.
Іржавець 78
Нащо мені женитися 81
Хустина 83

IV. Село! і серце одпочине...

Село! і серце одпочине . . . 89
Реве та стогне 89
Гори мої високії 90
І досі сниться 91
Світає 92
Садок вишневий 93
Тече вода з-під явора 93
Ой, діброво — темний гаю . . 94
О, Боже мій милий 95

V. Заросли шляхи тернами

Заросли шляхи тернами . . . 99
Ой, гляну я, подивлюся . . . 100
Лічу в неволі дні і ночі . . . 101
Огні горять 103
Сонце заходить 103
За сонцем хмаронька пливе... . 104
І небо невмите 105
Думка 105
Ой, три шляхи широкії... . . 106

стор.
Тополя 108
Минають дні , минають ночі. . 109

VI. Свою Україну любіть!..
Мені однаково, чи буду 113
Чи ми ще зійдемося знову? . . 114
Примітки 115